

geografisch-cartografisch erfgoed

Voor het openvouwen van deze Caarte van den nieuw vermaakte Zee-dijk be-Oosten Muyden zijn twee mensen nodig om de scheuren die er al in zitten, niet te verergeren. Het gaat om de dijk Soo als de Selve tans is leggende in bogte en figure, en op den aanslag der Zee, als in deese Caarte sijnde van buyten met Steen en van binne met Aarde Versterkt en Verswaart, na Rato vande kragt, aanslag en diepte der zee (...) en is de kruijn der Dijk doorgaans ter breeten van Aghtien Voeten en hoog booven het daagelijks Zee Water Twaalf voeten en een voet tonne Rond. Gemaakt door Jacob van Hoorn (1737).

Project *Atlas der Neederlanden*

Behoud en toegankelijkheid verzekerd

Negen foliobanden vol 18e-eeuwse topografische kaarten van Nederland in allerlei formaten, soms ingenieus gevouwen, soms opgeplakt. Iedere raadpleging van een kwetsbaar blad is er eigenlijk één te veel. Dankzij de stap voor stap catalogisering, reiniging en restauratie, digitalisering, facsimilering en online presentatie is de atlas straks volop raadpleegbaar én bewaard voor het nageslacht.

Toen Marijke Donkersloot-de Vrij in 1981 promoveerde op de topografische kaarten van Nederland van vóór 1750, werd mij eens te meer duidelijk hoeveel van die kaarten in de *Atlas der Neederlanden* staan. Dit unieke werk in de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam telt negen grote foliobanden, gevuld met hoofdzakelijk grootschalige kaarten van Nederlandse provincies, waterschappen, droogmakerijen, rivieren en zeegaten, merendeels uit de 18^e eeuw. Al die kaarten tellen bij elkaar 618 bladen, gekleurd en ongekleurd, gedrukt en in handschrift.

Het gaat om een verzamelaarsatlas, ook wel composietatlas of *atlas factice* genoemd. Vanwege de unieke samenstelling valt hij buiten de gangbare atlassen die in oplagen verschenen zijn, zoals een *Atlas Novus* van Blaeu of een editie van de *Bosatlas*.

Kun je bij een gangbare uitgave de inhoud nog voorspellen, met een verzamelaarsatlas lukt je dat niet. De *Atlas der Neederlanden* heeft niet eens een inhoudsopgave! Alleen op de roodbruin leren rugschildjes van elke band staan trefwoorden (bijvoorbeeld 'Holland – Zuid-Holland') die aangeven over welke provincie of combinatie van provincies de kaarten in die band handelen.

De banden zijn als het ware verpakkingen voor een collectie topografische kaarten over Nederland, die enigszins systematisch, regionaal geordend zijn. Veel kaarten wijken af van

het standaardformaat van de atlasbanden. Sommige zijn veel kleiner, maar de meeste juist groter. De kleintjes zijn nu en dan op atlasbladen geplakt, zodat ze aardig in het gareel passen. Bij de grotere is dat veel lastiger: door allerlei bind- en vouwwijzen hebben ze toch een plek in de atlas gekregen. Van sommige kaarten hoef je alleen een flapje open te vouwen om ze helemaal te bekijken. Maar er zitten ook exemplaren tussen die meer dan een meter lang of breed zijn en daarom heel gecompliceerd, meervoudig gevouwen zijn.

Onhoudbare situatie

Je kunt je voorstellen dat zo'n oude atlas met al die gevouwen, opgeplakte en tussen-gevoegde kaarten een conservator de nodige hoofdbrekens kost. Elke keer uitvouwen is er een te veel. Pas na enig gekraak en soms (verder) gescheur geven de onhandelbare kaarten hun inhoud prijs. Een duidelijkere demonstratie dat raadpleging en conserve-

ring met elkaar op gespannen voet staan, is niet denkbaar.

Maar wat is dan de oplossing? Alle scheuren en vouwen repareren en de atlas weer terugzetten is te gemakkelijk. Die reparaties zijn na een paar decennia al weer teniet gedaan door opnieuw opvouwen en (soms verkeerd) terugvouwen. Het andere uiterste – ideaal om de kaarten goed te houden – is de atlas volledig te ontmantelen en de kaarten uit te nemen om ze optimaal te kunnen restaureren en vervolgens alle bladen plat in ladekasten op te bergen. Maar dan hebben we geen atlas factice meer, en in de loop der eeuwen zijn er al zo veel gesneuveld, onder andere vanwege vergelijkbare precare conserveringsomstandigheden.

Het heeft ettelijke jaren gekost om al deze dilemma's in beeld te krijgen en een goede afweging te maken. En ondertussen ont-snapte er geen langskomende restaurator of vakgenoot aan kritische vragen over zo'n ingrijpende actie.

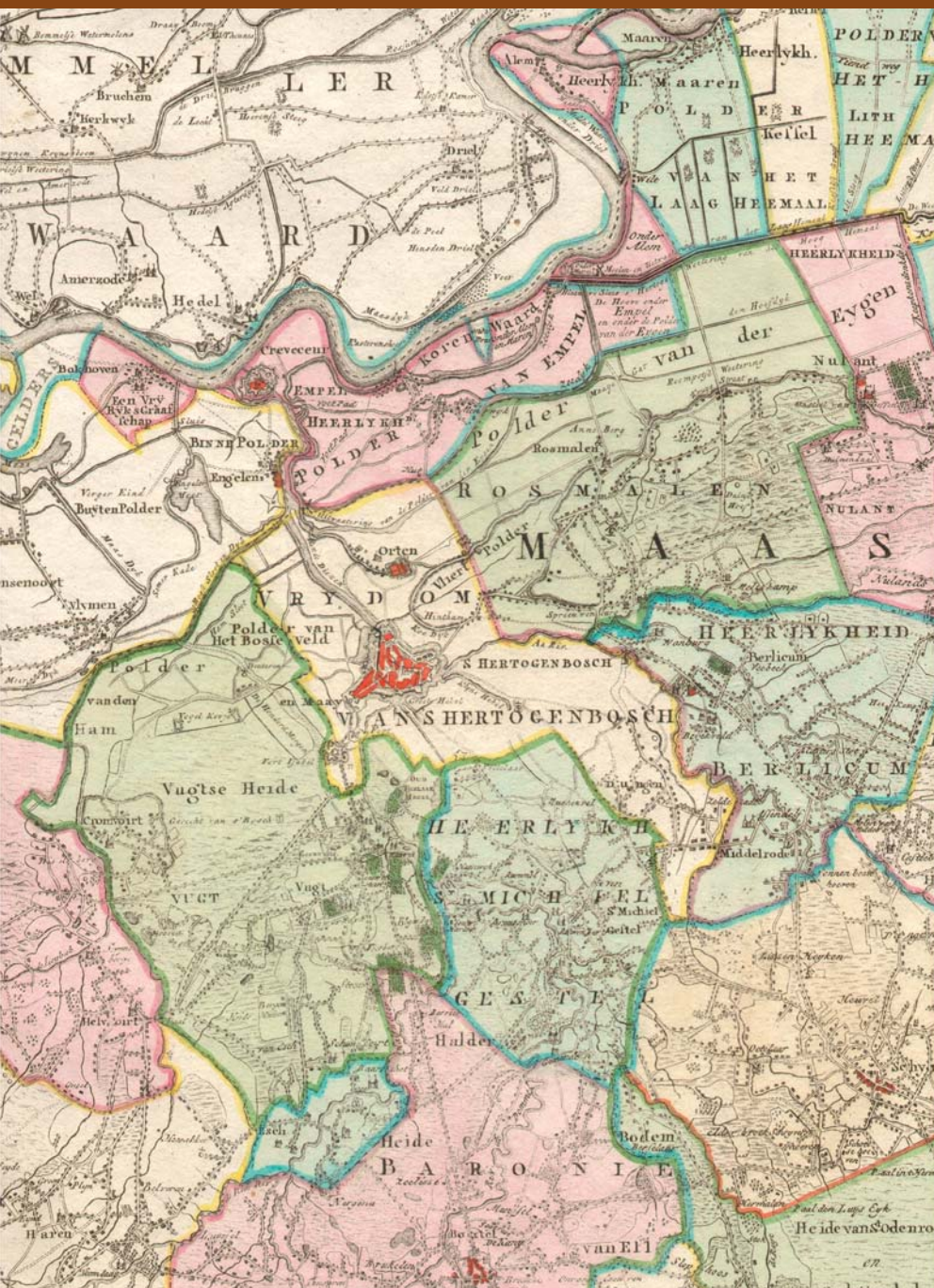
Tussen 2005 en 2008 zijn alle kaarten alvast gecatalogiseerd. Daarmee zouden we alle toekomstige ingrepen kunnen vastleggen en koppelen aan de afzonderlijke kaarten, en werden ze ook vindbaar in de online catalogus.

Van start

In het voorjaar van 2011 gingen we van start met het schoonmaken en restaureren van de

Pas na enig gekraak en soms verder scheuren geeft de ontvouwde kaart zijn inhoud prijs

Kaart figuratief van het grootste gedeelte van Bataafs Brabant bevattende de Meyere van 's Bosch bestaande in de vier quartieren van Peelland, Kempeland, Oisterwyk en Maasland, stad Grave en t Land van Kuyk en een gedeelte de Baronnie van Breda benevens een gedeelte van Holland bevattende de Landen van Heusden, Altena, de Langestraat & den Bommellerwaard en een verder gedeelte van de provincie Gelderland, het Land van Kessel en meer andere landen en plaatsjes / Met groote moeyte en kosten merendeels opgenoomen en saamen gesteld door Hendrik Verhees geadmiteerd landmeester te Boxtel; gegraveerd door C. van Baarsel, Amst. Grootste deel van Bataafs Brabant, inclusief de Meierij van Den Bosch en wijde omgeving. Uitgave Covens en Zoon, 1794. Schaal: circa 1:75.000, 1 kaart in 4 bladen, kopergravure, handgekleurd; elk blad circa 46,5 x 56 cm, samen 93 x 112 cm. Verhees' kaart oogstte veel lof. Anders dan veel kaarten in die tijd was hij op een nauwkeurige triangulatie gebaseerd en niet eerder werd de topografie zo duidelijk weergegeven. Veel beter, gedetailleerder en nauwkeuriger dan voorheen zijn de cultuurgronden te onderscheiden van de woeste gronden. Ook de grenzen van de heerlijkheden en dergelijke zijn nauwkeurig weergegeven, soms met commentaar, dateringen en aanduiding van grenspalen. Daarmee had hij meer weg van een 19^e-eeuwse kaart.

Tientallen grote en kwetsbare kaarten worden voorsnog buiten de atlas gehouden. Dit vergemakkelijkt de digitalisering en eventuele expositie over enige tijd. Enkele grote en bijzondere kaarten waarvan te voorspellen is dat zij snel opnieuw gaan scheuren of vervormen, zullen waarschijnlijk buiten de atlas opgeborgd moeten blijven.

Presentatie

De digitalisering is in oktober 2011 afgerond. We kijken al steeds meer vooruit naar 2013, want dan zullen we het uiteindelijke resultaat presenteren. De *Atlas der Nederlanden* zal een hoofdrol spelen in een tentoonstelling ter herdenking van 1813, het jaar waarin de basis voor het Koninkrijk der Nederlanden werd gelegd.

In 2014 ten slotte krijgen de banden, na alle beroering in de jaren ervoor, een defini-

De originele atlas wordt straks alleen nog opengeslagen voor uitzonderlijk onderzoek

tieve opknapbeurt. Ook zullen we de meeste losgemaakte kaarten weer invoegen. De originele atlas is dan compleet gerestaureerd en komt alleen nog in beweging voor uitzonderlijk, diepgaand onderzoek. Wie de atlas in zijn geheel wil bewonderen, kan straks een facsimile uitgave doorbladeren – voor de publicatie daarvan door uitgeverij Asia Maior/Atlas Maior bestaan inmiddels gevorderde plannen. Verder zijn de kaarten te zijner tijd afzonderlijk raadpleegbaar op de site van de

Bijzondere Collecties van de UvA. Zo gaan expositie, veelzijdige en frequente raadpleging én een optimale conservering van geografisch-cartografisch erfgoed hand in hand. •

Voor meer informatie over het restauratieproject: www.atlasdernederlanden.uva.nl

Bronnen

- Donkersloot-de Vrij, Y.M. 1981. *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750*. Handgetekende en gedrukte kaarten – aanwezig in de Nederlandse rijksarchieven – toegelicht en beschreven. Wolters-Noordhoff, Groningen.
- Werner, J. W.H. 1984. De 'Atlas der Neederlanden' en Ottens' 'Atlas Maior' in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam: de 18e-eeuwse topografie van Nederland in twee verzamelaarsatlassen. In: A.P. de Klerk e.a. (red.) *Historische geografie in meervoud*. Matrijs, Utrecht.